

Aleksander Hall*

Naród i państwo w myśli politycznej Charlesa de Gaulle'a

The Nation and the State in Charles de Gaulle's Political Thought

STUDIA I ANALIZY

Słowa kluczowe: naród, państwo, republika, konstytucja, prezydent

Key words: Nation, State, Republic, Constitution, President

Abstrakt: W myśli de Gaulle'a naród i państwo są ze sobą nierozdzielnie związane. De Gaulle, sprawując władzę jako prezydent V Republiki, niemal obsesyjnie dążył do jedności narodowej, w pełni akceptował republikański ustrój Francji i uznawał rewolucje za nieusuwalny element dziedzictwa narodowego. Był przekonany o potencjale kraju do wpływania na losy świata, do zdecydowanej obrony swoich interesów narodowych, ale także do bycia orędownikiem uniwersalnych wartości. Zasadniczym elementem nowego ustroju Francji zaproponowanego przez de Gaulle'a w 1946 r. było wzmocnienie władzy wykonawczej i kluczowej pozycji politycznej prezydenta Republiki. Zamysł ten wdrożyła Konstytucja z 1958 r., która wprowadziła istotną zmianę dotyczącą wyboru prezydenta przez kolegium elektorów, zastąpioną następnie zasadą powszechnych wyborów na ten urząd.

Abstract: In De Gaulle's thought, the nation and the state are inextricably linked, and while exercising power as President of the Fifth Republic, he almost obsessively strived for national unity. He fully accepted the Republican system of France and recognized revolutions as an indelible element of the national heritage. De Gaulle was convinced of the country's potential to influence the fate of the world, to firmly defend its national interests, but also to be an advocate of universal values. The essential element of the new system for France proposed by De Gaulle in 1946 was the strengthening of the executive power and the key political

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4973-8500>; doktor habilitowany nauk humanistycznych, profesor Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie. E-mail: aleksander.hall@gmail.com.

position of the president of the Republic. The 1958 Constitution introduced a significant change regarding the election of the president by the electoral college, and de Gaulle's concept of general election of the president was soon implemented.

Wprowadzenie

Naród i państwo należą nie tylko do najważniejszych pojęć w myśli politycznej założyciela V Republiki, ale wręcz stanowią fundamenty jego politycznej filozofii. Charles de Gaulle uważał narody za podstawowe podmioty procesów historycznych i polityki. Był przekonany, że każdy naród posiada własną, niepowtarzalną osobowość, ukształtowaną na przestrzeni historii. Wydaje się, że w ocenie narodów trzy kryteria uważał za najważniejsze: wolę istnienia teraz i w przyszłości, zdolność do zorganizowania się w sprawne państwo, realizujące narodowe interesy, a także zakorzenienie w historii, posiadanie tradycji i kultury¹. Jako polityczny realista brał oczywiście pod uwagę potencjał gospodarczy, militarny i demograficzny narodów i państw, a zwłaszcza mocarstw, ale doceniał także znaczenie i rolę narodów mniejszych, gdy miały wyraźnie ukształtowaną na przestrzeni historii tożsamość i wolę trwania. Dlatego uważam, że Éric Roussel, autor jednej z najbardziej wartościowych biografii de Gaulle'a, myli się, twierdząc, że dla Generała liczyły się tylko wielkie mocarstwa². Sądzę, że Generał mógłby uznać za własną formułę Ernesta Renana, że „Istnienie narodu jest codziennym plebiscytem, tak jak istnienie jednostki jest nieustającym potwierdzeniem życia”³. Sześćdziesiąta piąta rocznica uchwalenia Konstytucji Francji z 4 października 1958 r. skłania do tego, by przypomnieć kluczowe pojęcia i wartości w myśli politycznej głównego twórcy V Republiki Francuskiej, które miały istotny wpływ na rozwiązania przyjęte w ustawie zasadniczej.

Naród

Jak Charles de Gaulle postrzegał najdroższy dla niego własny naród? Zdecydowanie odrzucał pogląd, że ukształtował się on stosunkowo niedawno, w okresie Rewolucji, a więc pod koniec XVIII wieku. Uważał, że ma on bardzo

¹ P. Maillard, *Le Général de Gaulle et les autres nations*, [w:] *Charles de Gaulle et la nation. Actes du colloque organisé à Paris, sous le haut patronnage de Christian Poncelet, président du Sénat, les 30 novembre et 1er décembre 2000*, François-Xavier de Guibert, Paris 2002, s. 111–112.

² É. Roussel, *Charles de Gaulle*, Gallimard, Paris 2002, s. 739.

³ E. Renan, *Co to jest naród?*, Warszawa 2018, s. 27.

długą historię, chociaż określając jego początki wymieniał trzy różne epoki: I wiek p.n.e. – czasy walki o wolność Galii z Rzymianami, V wiek, a więc przyjęcie katolickiego chrztu przez Chlodwiga i rok 987, w którym odbyła się koronacja Hugona Kapeta, otwierająca wielowiekowe, nieprzerwane rządy dynastii Kape-tyngów. To tej dynastii przypisywał decydującą rolę w uformowaniu Francji⁴. Już w okresie międzywojennym nabrał przekonania o niezmiennym charakterze narodowym rodaków i trwałych tendencjach występujących w narodowej historii. Dał temu wyraz w książce „La France et son armée” opublikowanej w 1938 roku⁵. Trwałą cechą historii narodu francuskiego miała być cykliczność, wyrażająca się w następującej sekwencji wydarzeń: katastrofa (będąca zwykle następstwem narodowych waśni), narodowy zryw podejmowany w imię miłości ojczyzny, i podnoszenie się kraju, aż do kolejnego kryzysu⁶. Jego ideałem była narodowa jedność. Miał mało zrozumienia dla faktu, że w jego epoce polityczne zróżnicowanie społeczeństwa wyraża się we Francji w istnieniu partii politycznych, którym zarzucał przedkładanie partykularnych interesów nad dobro wspólne. Uznawał jednak ideowe zróżnicowanie społeczeństwa i istnienie w nim duchowych rodzin. W telewizyjnej rozmowie z dziennikarzem Michelelem Droit, przed drugą turą wyborów prezydenckich w grudniu 1965 roku mówił:

„Francja jest wszystkim naraz, stanowią ją wszyscy Francuzi. Francja nie jest lewicą! Francja nie jest prawicą! [...] Istnieje odwieczny kierunek nastawiony na ruch na rzecz reform, zmian, który jest oczywiście niezbędny i jest też kierunek opowiadający się za ładem, zasadami, tradycją, który również jest niezbędny. Wszystko to tworzy Francję. Chcieć budować Francję tylko z jej częścią to ciężki błąd i ubiegać się o reprezentowanie Francji w imię jej części to narodowy błąd nie do wybaczenia”⁷.

Dążył do syntezy narodowych tradycji, sam będąc katolikiem⁸, przekonany o tym, że to chrześcijaństwo przede wszystkim określiło francuską tożsamość i przesądziło o zakorzenieniu Francji w zachodniej cywilizacji. Mimo to zaakceptował formułę: Francja ma chrześcijańskie korzenie, ale Republika jest laicka⁹.

⁴ A. Peyrefitte, *C'était de Gaulle*, t. 1, Paris 1994, s. 189–190.

⁵ Ch. de Gaulle, *La France et son armée*, Plon, Paris 1938.

⁶ J. Verriere, *De Gaulle et la genèse de la nation: les mythes fondateurs*, [w:] *Charles de Gaulle et la nation...*, s. 24–28.

⁷ Ch. de Gaulle, *Discours et messages*, t. 4: *Pour l'effort 1962–1965*, Plon, Paris 1970, s. 434.

⁸ Cała edukacja szkolna de Gaulle'a przebiegała w szkołach katolickich, poddawanych od początku XX wieku prześladowaniom i szykanom ze strony władz państwowych. Rok szkolny 1907/1908 z tych powodów spędził w Belgii, ucząc się w katolickiej szkole w miejscowości Antoing.

⁹ Rodzinny krąg przyszłego prezydenta negatywnie przyjął ustawę o separacji Państwa i Kościoła z 1905 roku. Należy przypuszczać, że młody Charles de Gaulle myślał podob-

Ustrój V Republiki, zwłaszcza po ustanowieniu powszechnych wyborów prezydenta państwa stanowił świadomą próbę syntezy i pogodzenia dwóch tradycji francuskiej myśli państwowej: monarchistycznej i republikańskiej. Podobało mu się określenie V Republiki, jako „monarchii republikańskiej”. Doceniając dzieło monarchii francuskiej, „czterdziestu królów, którzy stworzyli Francję” w pełni zaakceptował jej republikański ustrój i uznał Rewolucję za nieusuwalny element narodowego dziedzictwa¹⁰. Od wczesnej młodości był przekonany o tym, że przeznaczeniem Francji jest wielkość. Ten pogląd wynikał z oceny dziedzictwa narodowego i potencjału kraju, a także ambicji, aby Francja wpływała na losy świata, twardo broniła swych narodowych interesów, ale także była rzeczniką uniwersalnych wartości, takich jak szacunek dla osoby ludzkiej, różnych cywilizacji, kultur i narodów. Polityka, jaką realizował jako prezydent V Republiki miała służyć tym celom, co wymagało akceptacji i wysiłku ze strony narodu. Wydaje się, że najważniejszą troską w końcowym okresie jego życia była obawa, a może nawet przeświadczenie, że rodacy odmawiając mu poparcia w referendum w kwietniu 1969 roku, wyrzekają się polityki wymagającej wysiłku i wybierają przeciętność. W swej ostatniej rozmowie z André Malraux miał powiedzieć: „Kiedy Francuzi wierzą we Francję, och, wtedy... Gdy jednak przestają wierzyć...”¹¹.

nie. A jednak stojąc na czele państwa francuskiego w latach 1944–1946 i po powrocie do władzy w 1958 nie podważał laickiego charakteru państwa. Zapewne nie małą rolę w jego postawie odegrało dążenie do jednoczenia Francuzów, a nie wskrzeszanie „galijskich waśni domowych”. Postawa ta miała także konsekwencje w zachowaniu w trakcie uroczystości religijnych, w których de Gaulle uczestniczył jako głowa państwa. Jako osoba prywatna regularnie w trakcie mszy świętych przystępował do komunii. Unikał tego w sytuacjach oficjalnych, między innymi podczas pamiętnej „mszy pojednania” w Reims 8 lipca 1962 roku z udziałem kanclerza Konrada Adenauera. Wyjątki czynił niekiedy w trakcie wizyt składanych w państwach, w których Kościół był prześladowany lub zagrożony. Przystąpił do komunii świętej w Leningradzie w czerwcu 1966 roku, w oliwskiej katedrze w Gdańsku we wrześniu 1967 roku i w Stambule w październiku tegoż roku.

¹⁰ Stosunek de Gaulle'a do Rewolucji Francuskiej był konsekwencją jego pojmowania patriotyzmu, czy też nacjonalizmu (Jean Touchard, jeden z pierwszych i do dzisiaj najbardziej cenionych analityków gaullizmu, konsekwentnie używa tego drugiego pojęcia). Patriotyzm (czy jak kto woli nacjonalizm) Generała miał charakter unitarny i syntetyzujący narodowe tradycje. Być może w najbardziej lapidarnej formie stosunek Generała do Rewolucji ujął Maurice Agulhon, wybitny badacz Rewolucji i jej miejsca w wyobraźni narodowej: „Rewolucji, jako takiej, nie lubił, ale ją szanował i podziwiał, gdy reprezentując Francję w zmaganiach z zagranicą, ucieleśniała Ojczyznę.” De Gaulle doceniając zasługi monarchii Kapetyngów, Walezjuszów i Burbonów, zaakceptował Rewolucję, jako kolejną fazę narodowej historii. M. Agulhon, *De Gaulle. Histoire, symbole, mythe*, Plon, Paris 2000, s. 47.

¹¹ A. Malraux, *Les chênes qu'on abat*, Gallimard, Paris 1971, s. 22–23.

Charles de Gaulle niemal obsesyjnie dążył do narodowej jedności, a jednak stał się stroną wielkich i niekiedy tragicznych narodowych sporów. Wymieńmy najważniejsze: bezkompromisową konfrontację z Francją Vichy w czasie II wojny światowej, zmagania z silną Francuską Partią Komunistyczną w najbardziej dramatycznej fazie zimnej wojny, z partiami, które stały na straży ustroju IV Republiki oraz dramatyczną walkę z obrońcami Algierii francuskiej. W tej ostatniej wielokrotnie zagrożone było jego życie. Udział de Gaulle'a w tych sporach i narodowych dramatach był jednak logiczną konsekwencją pojmowania przez niego narodowych interesów Francji i wyobrażenia o tym, jakie wartości i idee powinna wyrażać jego ojczyzna.

Gdy w kwietniu 1969 roku, dobrowolnie opuszczał urząd prezydenta Republiki, po przegranym referendum dotyczącym reformy Senatu i wprowadzenia regionalizacji, nadal miał za sobą poparcie niemal połowy narodu, ale jednak został zdezwuowany przez większość rodaków. Pozycję niemal powszechnie uznanego wielkiego bohatera narodowego i symbolu narodowej jedności zyskał dopiero po śmierci i zajmuje ją do dzisiaj.

Państwo

Naród i państwo w myśli de Gaulle'a są ze sobą nierozzerwalnie związane. W przemówieniu skierowanym do Rady Stanu w 1960 roku stwierdził, że państwo jest „kością narodu, warunkiem jego przetrwania, obrońcą przed zewnętrznymi i wewnętrznymi niebezpieczeństwami, które mu zagrażają”¹². 29 maja 1963 roku minister A. Peyrefitte zanotował następującą refleksję prezydenta V Republiki, wypowiedzianą po posiedzeniu rządu: „We Francji trzeba być Państwem, aby podejmować wielkie sprawy, harmonizując partykularne interesy z interesem ogólnym”¹³. Powyższe wypowiedzi de Gaulle'a pochodzą z okresu, gdy był szefem państwa, którego ustrój w wielkiej mierze sam zaprojektował, ale jego ocena roli państwa w historii Francji i wyobrażenie o uniwersalnej misji państwa są zawarte już w jego przedwojennej pracy „La France et son armée”. W historiozoficznej wizji de Gaulle'a występująca już od czasów galijskich skłonność do wewnętrznych konfliktów była przezwyciężana przez wielowiekową pracę państwa, konsekwentnie budującego jedność i spójność narodu. Bardzo wysoko oceniał bilans rządów dynastii Kapetyngów, dzieło monarchii „ancien régime'u”, w szczególności w XVII wieku, ale w republice ustanowionej w wyniku rewolucji dostrzegał więcej przeja-

¹² Cyt. za: A. Larcant, *De Gaulle inventaire. La culture, l'esprit, la foi*, Paris 2020, s. 661.

¹³ A. Peyrefitte, *C'était de Gaulle*, t. 2, Paris 1997, s. 376.

wów kontynuacji głównego nurtu narodowej historii niż radykalnego z nim zerwania, w szczególności gdy potrafiła wyzwalać narodową energię i wolę stanowienia o sobie Francuzów, zwłaszcza w konfrontacji z zewnętrznym nieprzyjacielem.

De Gaulle uważał, że powstanie państwa wynika z woli i działania władzy politycznej. W przypadku Francji państwo poprzedzało ukształtowanie się narodu i odegrało zasadniczą rolę w procesie narodotwórczym. Dla de Gaulle'a było oczywistością, że szczególnie ważnym zadaniem państwa jest reprezentowanie interesów narodowych w relacjach z zagranicą. W jego wyobrażeniu państwo powinno być prawowite. Prawowitość (*légitimité*) miała opierać się na symbiozie władzy, pochodzącej od narodu i wyrażającej narodowy interes oraz niematerialnego czynnika: wierności wartościom, stanowiących o wielkości ojczyzny. W ten sposób kształtował się organiczny związek między władzą państwową i narodem. Państwo – w przekonaniu Generała – powinno także dbać o sprawiedliwość społeczną. Aby wypełniać swe zadania musi być silne i sprawnie zorganizowane. Widział potrzebę organicznego związku między państwem i narodem. O tym, w jakich formach ustrojowych ten związek ma się wyrażać decydować miały takie czynniki, jak charakter narodowy, doświadczenia historyczne i realia polityczne. W historycznym przemówieniu wygłoszonym w Bayeux 16 czerwca powiedział: „Ongiś Grecy zapytali mędrca Solona o to, jaka konstytucja jest najlepsza. Odpowiedział im: najpierw powiedzcie mi: dla jakiego ludu i w jakiej epoce”¹⁴. Właśnie w tym przemówieniu wyłożył wizję pożądanego ustroju Francji po negatywnych doświadczeniach III Republiki i początkowej fazy kształtowania się politycznego życia wyzwolonej Francji. Trzeba zauważyć, że de Gaulle zdecydował się przedstawić własną wizję ustroju Republiki Francuskiej stosunkowo późno, dopiero po opuszczeniu stanowiska szefa państwa i rządu 20 stycznia 1946 roku i po odrzuceniu przez Francuzów w referendum projektu konstytucji przyjętego przez Konstytuante, który przewidywał skoncentrowanie władzy państwowej w rękach jednoizbowego parlamentu: Zgromadzenia Narodowego¹⁵. Także wcześniej, gdy de Gaulle stał na czele Wolnej Francji, Francuskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, Tymczasowego Rządu Republiki Francuskiej i wreszcie rządu Republiki powołanego po pierwszych powojennych wyborach do Zgromadzenia Narodowego w październiku 1945 nie podejmował tego zadania. Nie próbował także aż do 1947 roku tworzyć formacji politycznej wspierającej jego narodową misję. Nie znamy pełnej odpowiedzi, dlaczego tak postępował. Wydaje się, że od Apelu z 18 czerwca 1940 roku do kapitulacji III Rzeszy

¹⁴ Ch. de Gaulle, *Discours et messages, t. 2, Dans l'attente 1946–1958*, Paris 1970, s. 10.

¹⁵ Referendum odbyło się 5 maja 1946 roku. Przeciwno przyjęciu konstytucji opowiedziało się 53% głosujących przy frekwencji wynoszącej ponad 80%.

de Gaulle miał inne priorytety. Były nimi: pozyskanie możliwie najszerszego poparcia narodu dla jego narodowej misji reprezentowania interesów Francji podczas wojny, skupienie sił i energii narodowej na walce z Niemcami oraz uzyskanie przez Francję możliwie najmocniejszej pozycji w obozie zwycięskich mocarstw. Forsowanie w tym czasie autorskiej wizji ustroju powojennej Francji mogło utrudnić Generałowi sprawowanie narodowego przywództwa przede wszystkim poprzez nieunikniony konflikt z partiami politycznymi i częścią organizacji Ruchu Oporu. Trudniej wytłumaczyć, dlaczego nie zajął wyraźnego stanowiska w kwestiach ustrojowych przed wyborami do Zgromadzenia Narodowego w październiku 1945 roku¹⁶. De Gaulle zapewne przecenił swe możliwości trwałego sprawowania politycznego przywództwa w państwie przede wszystkim na podstawie osobistego autorytetu i niekwestionowanego miejsca, jakie już zajął w historii Francji. Przecenił także szanse skutecznego działania na jego rzecz oddanych mu ludzi należących do starych i nowo powstałych partii politycznych, w szczególności do Ruchu Republikańsko-Ludowego (MRP). Bez wątpienia skutecznym narzędziem realizacji jego celów politycznych mogła być formacja polityczna uznająca przywództwo de Gaulle'a i mająca jego oficjalne poparcie. De Gaulle nie podjął jednak takiej inicjatywy. Konsekwencją narastającego konfliktu z partiami lewicy była decyzja Generała o rezygnacji ze stanowiska szefa państwa i rządu, co ogłosił 20 stycznia 1946 roku.

Ustrój

W czerwcu 1946 roku de Gaulle nie miał już wątpliwości, że jego obowiązkiem jest przedstawienie narodowi własnej wizji pożądanego ustroju dla Francji. Uczynił to właśnie w Bayeux 16 czerwca. Zasadniczym elementem tej wizji było wzmocnienie władzy wykonawczej i kluczowa ustrojowa pozycja prezydenta republiki. Syntetycznie wyrażała ją formuła, którą wygłosił na zakończenie tego przemówienia: „Wolny naród pod egidą silnego państwa”¹⁷. Przemówienie w Bayeux jest słusznie uważane za „kamień węgielny” ustroju V Republiki. Logiczną konsekwencją podjęcia przez de Gaulle'a politycznej walki o ustrój Francji było powołanie przez niego formacji politycznej. Uczynił to w kwietniu 1947 roku, proklamując powstanie Zgromadzenia Ludu Francuskiego, które przez następne lata będzie konfrontować się z partiami opowia-

¹⁶ Charles de Gaulle w przemówieniu radiowym z 12 lipca 1945 roku ograniczył się do opowiedzenia się za tym, aby przyszłe Zgromadzenie Narodowe zostało Konstytuanta i miało siedem miesięcy na przedstawienie projektu konstytucji, który musiałby zostać poddany referendum.

¹⁷ Tamże, s. 11.

dającymi się za IV Republiką i komunistami. Dopiero w 1958 roku, w sytuacji głębokiego ustrojowego i politycznego kryzysu państwa, Charles de Gaulle powrócił do sterów państwa i zrealizował swój ustrojowy cel, uzyskując poparcie dla Konstytucji V Republiki wyrażone przez 80% Francuzów głosujących w referendum, które odbyło się 28 września. Omówienie Konstytucji V Republiki pozostaje poza zakresem opracowania. Pozwolę sobie jednak przywołać trafną ocenę Kazimierza Michała Ujazdowskiego, polskiego badacza ustroju V Republiki, który następująco syntetycznie posumował ustrojowe dzieło De Gaulle'a:

„Konstytucja z 1958 roku ugruntowała tradycję republikańską i w jej ramach zbudowała silną prezydenturę jako ośrodek przywództwa państwowego, umocniła dwuczłonową władzę wykonawczą kosztem parlamentu, przy zachowaniu parlamentarnej kontroli rządu i otwarciu na demokrację bezpośrednią”¹⁸.

Zwornikiem konstrukcji ustrojowej V Republiki był urząd prezydenta. W okresie prezydentury de Gaulle'a nastąpiła jedna bardzo istotna zmiana dotycząca tego urzędu. Dotyczyła sposobu wyboru głowy państwa. W przemówieniu wygłoszonym w Bayeux w 1946 roku de Gaulle postulował wybór prezydenta przez kolegium elektorskie znacznie szersze niż parlament¹⁹. Ta koncepcja została zrealizowana w konstytucji z 1958 roku. Kolegium to liczyło ponad 80 tysięcy osób, sprawujących mandaty do różnych ciał, w tym obejmowało wszystkich parlamentarzystów. Twórcy Konstytucji V Republiki niewątpliwie już wtedy bliska była koncepcja powszechnych wyborów prezydenta, ale próba jej realizacji natrafiłaby na wielki opór klasy politycznej i utrudniłaby powstanie nowej republiki. Gdy de Gaulle podjął ją w 1962 roku, ten opór także nastąpił, ale działo się to w sytuacji, gdy odnowiona republika już sprawnie funkcjonowała.

Decyzja o wprowadzeniu powszechnych wyborów prezydenta Republiki zapadła w referendum, które odbyło się 28 października 1962 roku. Prawie 62% jego uczestników poparło zmianę konstytucji. Frekwencja wyniosła ponad 78%. Ta reforma stanowiła logiczne zwieńczenie konstrukcji ustrojowej V Repu-

¹⁸ K.M. Ujazdowski, *Geneza i tożsamość V Republiki Francuskiej. Studium doktrynalno-prawne*, Kraków 2013, s. 260.

¹⁹ Wypowiedź na ten temat w przemówieniu z Bayeux brzmi dosłownie: „To więc od szefa Państwa usytuowanego ponad partiami, wybranego przez Kolegium, które obejmuje Parlament, ale dużo szersze i stworzone w taki sposób, aby uczynić go Prezydentem Unii Francuskiej i jednocześnie Republiki, musi pochodzić władza wykonawcza”. De Gaulle w sposób bezpośredni wskazuje więc potrzebę obecności w Kolegium przedstawicieli terytoriów wchodzących w skład Unii Francuskiej. Można jednak uznać za pewnik, że niewypowiedzianym wprost, ale najważniejszym powodem, był zamiar radykalnego zmniejszenia wpływu Parlamentu na wybór Prezydenta, a więc także politycznego znaczenia obu izb.

bliki. Prezydent uzyskał w niej wielką władzę. Było więc czymś naturalnym i logicznym, aby powierzał ją naród w powszechnych wyborach, a nie jedynie jego polityczne elity.

Konkluzje

De Gaulle był bez wątpienia najwybitniejszym francuskim mężem stanu XX wieku, który wywarł niezatarte piętno na jej polityce wewnętrznej, zagranicznej oraz pojmowaniu przez Francuzów miejsca Francji w Europie i na świecie. Krótki rys najważniejszych wartości filozofii politycznej twórcy Wolnej Francji i V Republiki Francuskiej pokazuje, że poglądy de Gaulle'a na naród i państwo dojrzały i ewoluowały w trakcie jego życia i działalności. Odcisnęły swój silny ślad na dwudziestowiecznych dziejach Francji i Europy, zachowując inspirujący wpływ na sposób myślenia Europejczyków także w nowym stuleciu. Konstytuujące tę myśl wartości pozostają w dalszym ciągu żywe²⁰.

Bibliografia

- Agulhon M., *De Gaulle. Histoire, symbole, mythe*, Paris 2000.
- de Gaulle Ch., *La France et son armée*, Paris 1938.
- de Gaulle Ch., *Discours et messages*, t. 2: *Dans l'attente 1946–1958*, t. 4: *Pour l'effort 1962–1965*, Paris 1970.
- Hall A., *Naród i państwo w myśli politycznej Charles'a de Gaulle'a*, Warszawa 2005.
- Larcen A., *De Gaulle inventaire. La culture, l'esprit, la foi*, Paris 2020.
- Maillard P., *Le Général de Gaulle et les autres nations*, [w:] *Charles de Gaulle et la nation. Actes du colloque organisé à Paris, sous le haut patronnage de Christian Poncelet, président du Sénat, les 30 novembre et 1er décembre 2000*, François-Xavier de Guibert, Paris 2002.
- Malraux A., *Les chênes qu'on abat*, Paris 1971.
- Peyrefitte A., *C'était de Gaulle*, Paris 1994.
- Renan E., *Co to jest naród?*, Warszawa 2018.
- Roussel É., *Charles de Gaulle*, Paris 2002.
- Ujazdowski K.M., *Geneza i tożsamość V Republiki Francuskiej. Studium doktrynalno-prawne*, Kraków 2013.
- Verriere J., *De Gaulle et la genèse de la nation: les mythes fondateurs*, [w:] *Charles de Gaulle et la nation. Actes du colloque organisé à Paris, sous le haut patronnage de Christian Poncelet, président du Sénat, les 30 novembre et 1er décembre 2000*, Paris 2002.

²⁰ A. Hall, *Naród i państwo w myśli politycznej Charles'a de Gaulle'a*, Warszawa 2005, s. 14.